

Мазур Вікторія Павлівна,
кандидат мистецтвознавства, докторант
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
mazur_viktoria@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1365-7581

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ СЦЕНИ «ОПЛАКУВАННЯ» З ПЛАЩАНИЦІ ЦЕРКВИ ЗІШЕСТЯ СЯТОГО ДУХА СЕЛА ШКАРІВКА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мета. У дослідженні зроблена спроба визначення іконографії, манери письма та датування пам'ятки народного мистецтва – плащаниці – з дерев'яної церкви Центральної України першої половини XVIII ст. **Методологія.** У рамках статті основним завданням, на основі мистецтвознавчих досліджень, є введення до наукового обігу пам'ятки народного мистецтва – плащаниці з церкви Зішестя Святого Духа с. Шкарівка Білоцерківського району Київської області. **Наукова новизна.** У пропонованій розвідці увагу наукової спільноти акцентовано на мистецтвознавчих дослідженнях виявленої унікальної пам'ятки народного мистецтва. Робота автора є частиною результатів дослідження розвитку та видозмін опорядження дерев'яної церковної архітектури на території Центральної України у першій половині XVIII ст. **Висновки.** В результаті мистецтвознавчого дослідження іконографічних та стильових особливостей плащаниці з церкви Зішестя Святого Духа (с. Шкарівка Білоцерківського району Київської області) маємо підстави вважати її пам'яткою мистецької спадщини XIX століття з пізнішими поновленнями.

Ключові слова: інтер'єр дерев'яної церкви, плащаниця, поєднання мистецтв, опорядження дерев'яної церкви.

Мазур Вікторія Павлівна, кандидат искусствоведения, докторант Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Стилистические особенности сцены «Оплакивание» с плащаницы церкви Сошествия Святого Духа села Шкаровка Киевской области

Цель. В исследовании сделана попытка определить иконографию, манеру письма и датировать памятник народного искусства – плащаницы – с деревянного храма Центральной части Украины первой половины XVIII в. **Методология.** В рамках статьи основным заданием, на основании искусствоведческого анализа, является введение в научный оборот памятника народного искусства – плащаницы из церкви Сошествия Святого Духа села Шкаровка Белоцерковского района Киевской области. **Научная новизна.** В предлагаемой разведке внимание научного сообщества акцентировано на искусствоведческих исследованиях обнаруженного уникального памятника народного искусства. Работа автора является частью результатов исследования развития и видоизменений отделки деревянной церковной архитектуры на территории Центральной Украины в первой половине XVIII в. **Выводы.** В результате искусствоведческого исследования иконографических и стилистических особенностей плащаницы из церкви Сошествия Святого Духа (с. Шкаровка Белоцерковского района Киевской области) имеем основания для ее причисления к художественному наследию XIX века с возможными позднейшими дополнениями.

Ключевые слова: интерьер деревянной церкви, плащаница, соединение искусств, убранство деревянной церкви.

Mazur Viktoriya, Ph.D History of Arts, Doctoral student of National Academy Culture and Arts Management

Stylistic Features of the Scene of “The Lamentation”, the Shroud from the Church of the Holy Spirit’s Descent in the Village Shkarivka Kiev region

The purpose of the article. The publication attempts to determine the iconography, the manner of painting and dating of the folk art monuments from the wooden church decoration of the Central Ukraine in the first half of the XVIII century. **Methodology.** Within the framework of the article and on the basis of the art research studies, the main task is the introduction of the folk art monument, i.e. the Shroud from the Descent of the Holy Spirit in the village Shkarivka, Bilotserkivskiy district, Kyiv region, into the scientific circulation. **Scientific Novelty.** In the study, the attention of the scientific community is focused on the art studies research of the discovered unique folk art monument. The work proposed for publication is part of the research results on the development and modification of the decoration of wooden church architecture on the territory of Central Ukraine in the first half of the XVIII century. **Conclusions.** According to the results of the author’s art studies of iconographic and stylistic features of the painting, the Shroud of the Church of the Holy Spirit’s Descent in the village Shkarivka, in Bila Tserkva district, Kyiv region, we have grounds to include them in the artistic heritage of the XIX century with possible later additions.

Key words: the wooden church, the Shroud, the combination of arts, the wooden church decoration.

Актуальність дослідження. Опорядження української дерев'яної церкви – це унікальний ансамбль, в якому поєднані твори образотворчого й декоративного мистецтва, що пов'язані з літургійним дійством. Окремої уваги заслуговують збережені в колекціях музеїв плащаниці, що належать до рухомих богослужбових тканин. Більшість мистецтвознавців та фахівців вузького кола, спеціалістів-практиків, які мають досвід роботи в реставрації й атрибуції культурних цінностей та спеціалізуються на богослужбових тканинах, спираються переважно на автентичні твори з колекцій відомих музеїв України. Що стосується плащаниць, то оприлюднення унікальних взірців з фондосховищ музеїв можемо спостерігати завдяки проектам провідних музеїв напередодні Страсної седмиці.

Так, наприклад, у музейному фонді декоративних тканин, датованих XV–XVIII ст., лише в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького нараховується близько трьохсот предметів. За дослідженнями Т. Кари-Васильєвої загальний фонд виробів гаптування, що знаходяться в музеях України налічує понад п'ять тисяч зразків. Унікальні гаптовані плащаниці зберігаються у фондах Львівського музею історії релігії, Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького, Національного художнього музею України (Київ) та ін. У колекціях цих музеїв можемо спостерігати мальовані плащаниці, що були розповсюджені на території Галичини вже на початку XVII століття.

Метою дослідження є спроба визначення іконографії, манери письма та датування пам'ятки народного мистецтва з опорядження дерев'яної церкви Центральної України першої половини XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим джерелом для дослідження пам'ятки є праці відомих вчених М. Гелитович [3, 54–61; 4], Л. Міляєва [8, іл. 251, 304], Т. Кари-Васильєвої [5, 108–123], Р. Косів [7], О. Найдена [9, іл. 4, 81, 86], А. Гронек (Agnieszka Gronek) [13, 138–143]. Зауважимо, що незважаючи на чималу кількість вагомих напрацювань з історії, стилістики та іконографії сцен «Оплакування» та «Покладання до труни», вказана пам'ятка не була окремо досліджена в наукових працях.

Виклад основного матеріалу. У Центральному регіоні України збереглося мало взірців дерев'яного зодчества XVIII ст., недостатньо збережених пам'яток образотворчого, декоративного мистецтва, що знаходяться у інтер'єрі дерев'яних храмів. Вартий уваги той факт, що через їхню нечисленність та раритетність маємо зважати на неможливість висновків узагальнюючого характеру, але завдяки певним напрацюванням можемо все ж зробити окремі висновки щодо іконографічних та стильових особливостей деяких з них. Іншими за характером є твори народного малювання – ікони на полотні «Покладання до труни» та «Оплакування» – плащаниці, що є іконами за стильовими особливостями.

До історії церкви Зішесття Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області зверталися: український краєзнавець Л. Похилевич [11, 411], автори праці «Пам'ятки містобудування та архітектури Української РСР» [10, 130–131] та дослідниця О. Бреяк [2, 582].

Церква Зішесття Святого Духа, зведена 1750 року (фундамент та розширення церкви належать до робіт, що були виконані у 1840 році) [11, 411]: «Церква дерев'яна на кам'яному фундаменті п'ятизрубова з квадратними прибудовами одноканева» [10, 130]. Пам'ятка належить до дерев'яної сакральної архітектури XVIII ст. Правобережної України, відносно невисока порівняно з пам'ятками Лівобережної України козацької доби. Стіни шальовані дошками, бокові частини хреста декоровані портиками [10, 130].

В експедиції 2018 року, відповідно до візуального обстеження й фотофіксації, було з'ясовано, що на сьогодні в інтер'єрі церкви збереженою є пам'ятка народного малювання – плащаниця зі сценою «Оплакування», – котра має пізніші втручання та поновлення. Вона потребує фізико-хімічних досліджень на базі наукових реставраційних центрів та кафедр, таких, як кафедра техніки та реставрації творів мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, де є відповідне обладнання.

Термін «плащаниця», найімовірніше, з'явився наприкінці XVI століття [6]. «Твори літургійного шитва мали подвійну структурну функцію – декоративну та образотворчу, і саме предметно-просторове середовище...» [5, 11]. Плащаниця – це ікона, на якому зображений образ Ісуса Христа, покладеного до гробу [6; 12, 97]. Вважається, що винесення плащаниці та чин погребіння – це два важливих богослужіння, що відбуваються у Велику п'ятницю Страсної седмиці. В цей день церквою згадуються хресні страждання і смерть Ісуса Христа [6].

Для завершення XIX століття характерні однотипні, ремісничого виконання, плащаниці. У контексті повернення до візантійсько-української традиції в церковному мистецтві, що типова для всієї території України, з'являються багатофігурні композиції зі сценами «Оплакування» або «Покладання до гробу» [7]. До названого типу можемо зарахувати мальовану олією плащаницю XIX століття з інтер'єру церкви Зішесття Святого Духа села Шкарівка. На темному від часу тлі зображено святих, що схилили голови в оплакуванні Спасителя, тіло якого майстром змальоване на білому тлі. За допомогою лінії художник-малювальник окреслив мертве тіло Христа, відділяючи його від рівномірного білого тла, позбавленого тональної градації. Оптико-фізичні дослідження підтверджують вірогідність того, що дана частина композиції постійно поновлювалася. В манері письма ликів, драперій та тіла Спасителя відчутні риси академізму в поєднанні з народним малюванням.

У композиції «Оплакування» (плащаниці з церкви Зішесття Святого Духа) зображене тіло Спасителя на білому полотні з мотивом гірлянди понизу. Нами було виявлено пізніші втручання у білий фарбовий шар, котрий своїми межами обрамлює гірлянду з квітів. Отже, можемо твердити про поновлення та втрати фарбового шару по всій площині твору народного мистецтва.

В процесі дослідження було виявлено, що в інтер'єрі новозбудованого собору Архангела Михаїла в Києві зберігається своєрідний аналог плащаниці, на декоративному елементі якого, замість гірлянди зображені знаряддя страстей Христових (ікона є пожертвою прихожанина).

Для композиції ікони «Оплакування» на плащаниці з інтер'єру церкви зі Шкарівки характерний симетричний розподіл двох груп постатей навколо тіла Христа. У жалобі схилилися Богородиця, Марія Магдалина, Іоанн Богослов, Іосип Ариматейський та Никодим. Симетричність композиції підкреслена рухом рук усіх персонажів. Сцена побудована на глибокому відчутті ритму за принципом врівноваження мас. Акцент у композиції зроблений на стриманості, врівноваженості й розсудливості в емоційному вираженні жалоби історичних персоналій, що продиктовано, насамперед, естетичними ідеалами мистецтва академізму.

Центром композиційної схеми є постать Богородиці у синьому мафорії з зірками – символами Марії [1, 297]. Німб Марії формують зірки, що інспіроване західноєвропейською іконографією; символіки Богородиці, як і зірки на мафорії, ймовірно мають пізніші поновлення, що потребує докладного дослідження. На зап'ястях рук Марії темно-червоний колір туніки органічно підкреслює її молитовний жест, що є смисловим центром композиції постатей у верхній частині мистецького твору. Відтінки темно-червоного, брунатного, стриманого вохристого, рожево-вохристого та зеленого формують єдиний вертикальний ритм у верхній частині плащаниці, котру ніби підтримує горизонтально зображене тіло Христа.

Обрамляє сцену «Оплакування» напис з тропаря Великої суботи, що також властивий для плащаниць, який можемо ідентифікувати лише за окремими фрагментами (повний текст фрагмента

тропаря звучить: «БЛАГООБРАЗНИЙ ЙОСИФ СО ДРЕВА СНЕМ ПРЕЧИСТОЕ ТІЛО ТВОЕ ПЛАЩАНИЦЕЮ ЧИСТОЮ ОБВИВ І БЛАГОУХАНЬМИ ВО ГРОБІ НОВІ ЗАКРИВ ПОЛОЖИВ НО ТРИДНЕВЕН ВОСКРЕС ГОСПОДЬ ПОДАЯ МІРОВІ ВЕЛІЮ МИЛОСТЬ»). Саме цей уривок тропаря Великої суботи, скоріше за все (на думку вченої Р. Косів) можемо спостерігати на плащаницях з різних куточків України [7].

Мистецтвознавчий аналіз іконографії, манери письма, порівняння з низкою плащаниць-аналогів з приватної колекції М. Бабака – плащаниця середини XIX століття, с. Хрущівка Черкаської області Золотоніського району; плащаниця середини XIX століття, с. Яснозір'я Черкаської області Черкаського району; плащаниця другої половини XIX століття, Черкащина [9, іл. 4; 81; 86] – дають підстави зробити висновок, що, відповідно до іконографічних та стильових особливостей, плащаницю з церкви Зішестя Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області можемо визначити як пам'ятку XIX століття. Необхідно зауважити, що іноді дослідження плащаниці ускладнюються відсутністю архівних матеріалів про її походження та можливі переміщення.

Висновки. У розвідці зроблена спроба шляхом мистецтвознавчого дослідження визначити можливі хронологічні межі створення досліджуваної пам'ятки народного мистецтва, а також проаналізувати стильові особливості й іконографію сцени «Оплакування» з плащаниці церкви Зішестя Святого Духа с. Шкарівка Білоцерківського району Київської області. Дослідження і введення до наукового обігу віднайдені пам'ятки народного мистецтва доповнить наявний обсяг артефактів для наукових досліджень народного малювання XIX століття Центрального регіону України.

Послідовний аналіз доступного корпусу подібних пам'яток з приватного музейного фонду наводить на думку, що на сьогодні маємо старовинну пам'ятку, яку за стильовими особливостями осмілимося віднести до XIX століття, але з наявними пізнішими втручаннями, поновленнями й, відповідно, зважимося висловити припущення про автентичність твору народного мистецтва. Таким чином, опорядження церкви Зішестя Святого Духа села Шкарівка Білоцерківського району Київської області є унікальним; до того ж на вказаній території збереглося досить мало пам'яток народного дерев'яного церковного зодчества зі збереженими творами образотворчого чи декоративного мистецтва XVIII–XIX ст. У майбутньому постане питання про створення загальної бази пам'яток, що сприятиме посиленню відповідальності за їхнє збереження для майбутніх поколінь.

Література

1. Аверинцев С. Собрание сочинений. София-Логос. Словарь / под ред. Н. П. Аверинцевой и К. Б. Сигова. К. : Дух і літера, 2006. – 912 с.
2. Брезак О. Культурні споруди Київщини // Могилянські читання. Збірник наукових праць К. : 2012. С. 573–590.
3. Гелитович М. Гаптовані плащаниці із збірки Національного музею у Львові // Ти творець. Українське народне мистецтво поклик часу. Окреме число журналу «Образотворче мистецтво». Видане спілкою художників України, 1996. № 1. С.54–61.
3. Гелитович М. Давня декоративна тканина URL: http://www.mankurty.com/sven/?page_id=344
4. Кара-Васильєва Т. Літургійне шитво України XVII– XVIII ст. Іконографія, типологія, стилістика. Львів, монастир монахів Студійського уставу Видавничий відділ «Свiчадо», 1996. 230 с.
5. Киктенко Е. Вынос плащаницы. Богослужение Великой Пятницы URL: <https://foma.ru/vynos-plashhaniczzy.html>
6. Косів Р. Українські плащаниці URL: https://risu.org.ua/ua/index/spiritual_culture/icon/interior/plaschanutsi
7. Міляєва Л. Українська ікона XI–XVIII століть / за участю М. Гелитович К. [б. в.], 2007. 528 с.
8. Народна ікона Середньої Наддніпрянщини в контексті селянського культурного простору / авт. проекту М. Бабака; авт. тексту О. Найден; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Нац.акад.наук України та ін. К.: Книга, 2009. 504 с.
9. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Иллюстрированный справочник каталог. В 4 т. / Госстрой УССР и др. [Гл. редкол: Н. Л. Жариков (гл. ред) и др. К.: Будівельник, 1983. Т. 1. Киев; Киевская область / Редкол. Ю. С. Асеева (отв. ред) и др. 160 с.
10. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях киевской губернии. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2009. 641 с.
11. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Наталія Пуряєва. – Львів: Свiчадо, 2001. 156 с.
12. Gronek A. Ikony Męki Pańskiej. O przemianach w malarstwie cerkiewnym ukraińsko-polskiego pogranicza. Kraków: Collegium columbinum, 2007. 426 s.

References

1. Averintsev, S. (2006) Collected Works. Sofia-Logos. Vocabulary. K : Duh i Litera [in Russian].
2. Breyak, O. (2012) Religious buildings of Kyiv region. Proceedings from annual scientific conferences 2011 "Mohylanski chytannya" (pp.573–590) Kyiv [in Ukrainian].
3. Helytovych, M. (1996) Shrouds Sewing from the collection of the National Museum in Lviv. You are the creator. Ukrainian folk art is a call of time. A separate number of the magazine "Fine Arts". Issued by Union of Artists of Ukraine, 1, 54–61. [in Ukrainian].
4. Helytovych, M. (2009) Antique decorative textiles. Retrieved from:– http://www.mankurty.com/sven/?page_id=344 [in Ukrainian].
5. Kara-Vasylieva, T. (1996) Liturgical Sewing of Ukraine of the 16th-17th centuries. Iconography, typology, stylistics. Lviv, Monastery of the Studyiskhogo ustavu Publishing Department "Svichado" [in Ukrainian].
6. Kiktenko, E. (2018) Bringing-out of the Holy Shroud of Christ. Retrieved from: <https://foma.ru/vynos-plashhaniczzy.html> [in Russian].
7. Kosiv, R. Ukrainian shroud: Retrieved from: https://risu.org.ua/ua/index/spiritual_culture/icon/interior/plaschanutsi [in Ukrainian].
8. Miliiaeva, L. (2007) Ukrainian icons of the XI–XVIII century / M. Helytovych. K. [in Ukrainian].
9. Ukrainian folk icons of the Middle Dnieper in the context of peasant cultural space (2009). K.: Knyga, 2009 [in Ukrainian].
10. The Monuments of Urban Planning and Architecture of the Ukrainian SSR. Illustrated directory reference (1983). Ed N. Zharkov and other. (Vol. 1) Kyiv: Budivelnik [in Ukrainian].
11. Pohilevich L. (2009) Legend about the inhabited areas of the Kiev province. Bila Tserkva: Publisher A. Pshonkivskij [in Russian]
12. Puriaieva, N. (2001) Dictionary of the church-ritual terminology. L'viv: Svichado [in Ukrainian].
13. Gronek, A. (2007). Icons of the Passion. About changes in the church painting of ukrainian-polskiego boundary area. Krakow: Collegium of columbinum [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 25.01.2019 р.